

Усі види статусів взаємопов'язані, загальний входить до складу галузевого та індивідуального як невід'ємна складова їх частина. В свою чергу, індивідуальний частково входить до галузевого, а той частково до загального.

Такий поділ, на нашу думку, має значення для правильного розуміння механізму регулювання соціальної діяльності особи, створює базу для реалізації прав та законних інтересів особи і виконання покладених на неї обов'язків, визначення меж, у яких ця особа здійснює свою діяльність та визначення підстав для відповідальності в разі їх порушення.

У сфері кримінального процесу такий поділ дозволяє виявити усі складові процесуального статусу особи та їх зміст, визначитись із місцем і роллю особи, характером її діяльності, реально гарантувати як захист прав особи, так і виконання завдань кримінального судочинства. Виявити всі процесуальні джерела, якими врегульовано становище особи у кримінальному процесі, правильно їх застосувати. А все це за мету ставить виконання завдань кримінального судочинства, ствердження у суспільстві законності та підтримування відповідного рівня правопорядку.

Список літератури:

1. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. М., 1979. 2. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. М., 1979. 3. Корнуков В.М. Конституционные основы положения личности в уголовном судопроизводстве. Саратов, 1987. 4. Мартынич Е.Г. Проблемы процессуального статуса личности в уголовном судопроизводстве // Изв. АН МССР. Серия общественные науки, Кишинев. 1986. №2. 5. Князев В. Поняття та елементи конституційного статусу людини і громадянина в Україні // Право України. 1998. №11. 6. Німченко В. Правовий статус особи за Конституцією України // Вісник Конституційного Суду України. 1998. №3. 7. Матузов Н.И. Правовой статус личности: понятие и структура // Правопорядок и правовой статус личности в развитом социалистическом обществе в свете Конституции СССР 1977г. Саратов, 1980.

Надійшла до редколегії 15.06.2000

*Т.В. Омельченко, ад'юнкт каф. кримінального процесу
Ун-ту внутр. справ*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ НА ДОСУДОВИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Стаття 59 Конституції України закріпила положення про те, що кожен має право на правову допомогу. Для захисту від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура. Аналіз даного положення дозволяє дійти висновку, що: а) законодавець розрізняє поняття «право на захист від обвинувачення» і «право на правову допомогу»; б) суб'єктом забезпечення права на захист від обвинувачення і надання правової допомоги є адвокат; в) скористатися правовою допомогою можна при вирішенні справи у будь-якому державному органі.

Закон України «Про адвокатуру» в ст.6 передбачає право адвоката «представляти і захищати права й інтереси громадян і юридичних осіб за їх дорученням в усіх органах, на підприємствах, в установах та організаціях, до компетенції яких входить вирішення відповідних питань». Незважаючи на те, що в Законі України «Про адвокатуру» в ст.1 уживається термін «юридична допомога», а в Конституції України «правова допомога», суть даних положень зводиться до забезпечення можливості для громадян одержувати кваліфіковану допомогу від адвоката при розгляді будь-якої справи, у будь-якому державному органі, в тому числі і в органах дізнання та попереднього слідства.

В юридичній літературі участь адвоката у кримінальному судочинстві багатьма авторами розглядається або тільки як адвоката – захисника, або тільки як адвоката – представника. Даний підхід не повною мірою дозволяє розкрити суть участі адвоката в кримінальному судочинстві. Передумови і підстави участі адвокатів як захисника і представника в кримінальному процесі багато в чому подібні. Участь адвокатів обумовлена відсутністю правових знань в осіб, які залучаються до кримінального судочинства. Для їх участі необхідне волевиявлення осіб, яким вони надають правову допомогу. Їх діяльність спрямована не на відстоювання особистого інтересу, а відстоювання інтересів особи, якій надають правову допомогу. І ті, й інші сприяють встановленню істини. Основна умова їх діяльності – не зашкодити особі, якій надається правова допомога. Відмінності, що існують у чинному законодавстві в процесуальному стані адвоката-представника і адвоката-захисника, викликані, на нашу думку, загальною тенденцією удосконалення правового статусу особи, котра притягується до кримінальної відповідальності. Односторонній розвиток законодавства призвів до дисбалансу між правами потерпілого від злочину і правами особи, яка притягується до кримінальної відповідальності. Дисбаланс між правами вказаних осіб, відповідно, позначився і на процесуальному становищі адвокатів – захисників і адвокатів – представників.

Оскільки право на правову допомогу є конституційним, необхідно чітко розуміння моменту виникнення кримінально – процесуального статусу в учасників процесу з тим, щоб розглядати питання про можливість обмеження такого права в кримінальному судочинстві. Момент появи учасників процесу, які відстоюють особисті інтереси, в законі регламентований досить повно. Так, особа стає підозрюваним з моменту складання протоколу затримання або винесення постанови про обрання одного з передбачених кримінально – процесуальним законодавством запобіжних заходів до винесення постанови про притягнення як обвинуваченого. Статусу обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача особа набуває з моменту винесення відповідної постанови. Діюче кримінально – процесуальне законодавство передбачає можливість участі адвоката відразу після процесуального визнання особи учасником процесу. Разом з тим в

законодавстві залишається неврегульованим питання, пов'язане зі звертанням за правовою допомогою до адвоката до набуття особою процесуального статусу. У таких ситуаціях, гадаємо, необхідно виходити з того, що до моменту набуття статусу учасника процесу особа має конституційний статус і, таким чином, має право скористатися правовою допомогою з боку адвоката. А значить, клопотання адвокатів про визнання осіб учасниками процесу, проведення слідчих дій, відміну процесуальних рішень тощо повинні бути обов'язковими для розгляду особами, які ведуть процес, коли між адвокатом і його клієнтом укладено угоду про надання правової допомоги. Надалі питання про участь такого адвоката в кримінальній справі повинно розглядатися в першу чергу. Правило про адвокатську таємницю в таких випадках виникає з моменту звернення особи до адвоката і укладення угоди про надання правової допомоги.

В теорії кримінального процесу та в законодавстві залишається невирішеним питання про можливість скористатися правом на правову допомогу особами, які сприяють здійсненню правосуддя. В який момент конституційне право даних учасників має обмежуватися нормами кримінального процесу? Чи є необхідність надавати даній категорії учасників процесу право на правову допомогу в межах кримінального процесу? На нашу думку, відповідь на ці питання має бути позитивною. Важко, наприклад, говорити про незацікавленість свідка, коли на нього справляється протиправний тиск з боку обвинуваченого, його родичів, співучасників. Надання права на правову допомогу понятю, експерту, свідку, перекладачу в межах кримінального процесу можливе в тому випадку, коли в ході розслідування у кримінальній справі їх особисті права і законні інтереси перебувають під загрозою порушення у зв'язку з виконанням ними процесуальних обов'язків.

В кримінальному процесі адвокат разом з близькими родичами, опікунами, піклувальниками може брати участь як захисник обвинуваченого (підозрюваного, підсудного) і як представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача. Видається, що відповідно до Конституції України участь у кримінальній справі будь-яких осіб, крім адвоката, як захисника і представника, не повинно визнаватися реалізацією права на правову допомогу. У зв'язку з цим особам, які беруть участь у справі, необхідно роз'яснювати не право мати захисника чи представника, а право звернутися до адвоката за правовою допомогою.

У юридичній літературі багато авторів звертають увагу на необхідність посилення правової захищеності постраждалих від злочину осіб в ході здійснення кримінально – процесуальної діяльності. Так, М.М. Михеєнко в числі принципів кримінального судочинства виділяє принцип забезпечення усім особам, котрі беруть участь в справі, права на захист їхніх законних інтересів [1, с.224]. В.П. Шибіко, виходячи з аналізу ст.370 КПК України, говорить про існування у потерпілого права на захист [2, с.69-73]. Потерпілий, безперечно, має право на захист. «Захист порушених злочином майно-

вих прав і законних інтересів громадян... забезпечується усією структурою кримінального процесу» [3, с.5]. Права потерпілого порушені злочином і захищаються діяльністю посадових осіб, які ведуть процес, шляхом повного, всебічного й об'єктивного розслідування кримінальної справи. На нашу думку, питання про існування поняття «право на захист потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача» в ході здійснення кримінально-процесуальної діяльності є досить спірним. Порушення процесуальних прав потерпілого не пов'язане безпосередньо з подією злочину і говорити тут необхідно про порушення закону при здійсненні судочинства. Адвокат бере участь у кримінальній справі не для того, щоб захищати конкретне процесуальне право потерпілого. Захищені чи ні права і законні інтереси потерпілого можна встановити лише тоді, коли буде прийняте підсумкове вирішення у справі. Говорити про право на захист, на нашу думку, можна лише щодо захисту від обвинувачення. І таке право має обвинувачений. А виділяти право на захист процесуальних прав і законних інтересів інших учасників процесу немає необхідності. У випадку їх дійсного порушення, процесуальні рішення у кримінальній справі необхідно визнавати незаконними. Відносно потерпілого слід говорити про його право на правову допомогу, як це закріплено в Конституції, відмежовуючи, таким чином, право на захист – як сукупність прав і обов'язків, що надаються законом по спростуванню обвинувачення, і права на правову допомогу – як можливість реалізації процесуальних прав з допомогою адвоката. Право на захист від обвинувачення тісно пов'язане з правом на правову допомогу, оскільки однією із складових права на захист від обвинувачення є право мати захисника, на досудових стадіях в ролі якого виступає лише адвокат. На нашу думку, можна говорити про виділення такого самостійного конституційного принципу кримінального судочинства – як принцип забезпечення учасникам процесу права на правову допомогу з боку адвоката. Таким чином, участь адвоката – представника є реалізацією права на правову допомогу, а участь адвоката – захисника реалізацією права на захист від обвинувачення і права на правову допомогу одночасно.

Підставою допуску до участі в кримінальній справі адвоката-захисника і адвоката-представника є угода. Крім цього, адвокат-захисник у передбачених законом випадках обов'язково залучається до участі в кримінальній справі. Дискусійним залишається питання обов'язкової участі адвоката-представника. Проект КПК України передбачає обов'язкову участь представника, не застерігаючи при цьому, що це обов'язково мусить бути адвокат. Таке вирішення проблеми, думається, є половинчатим, оскільки обов'язкова участь представника, але не адвоката, не може бути гарантією одержання правової допомоги потерпілим. Точка зору про те, що не можна проводити аналогію між адвокатом-захисником і адвокатом-представником на тій підставі, що забезпечення всебічності і повноти дослідження матеріалів справи і захисту законних інтересів осіб, які постраждали від

злочину – прямий обов'язок органів розслідування є досить спірною. Прямий обов'язок об'єктивного розслідування не виключає участі в справі захисника, а в деяких випадках припускає об'єктивність лише за участі адвоката-захисника. При вирішенні питання про обов'язкову участь представника, на нашу думку, необхідно виходити з мети такої участі. Якщо метою є надання кваліфікованої допомоги особою, здатною її надавати, необхідно передбачити в кримінально-процесуальному законодавстві обов'язкову участь адвоката-представника, у тому числі і безкоштовну. Але якщо необхідно забезпечити лише формальну участь у кримінальній справі представника, то нинішня редакція статті 52 КПК України повною мірою це забезпечує.

Список літератури:

1. Михесенко М. М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. К., 1999. 2. Шибико В.П. К вопросу об обеспечении равноправия обвиняемого и потерпевшего в уголовном процессе Украины // Актуальные проблемы уголовного процесса и криминалистики на современном этапе: Межвузовский сборник научных трудов. Одесса, 1993. 3. Альперт С.А. Защита в советском уголовном процессе прав и законных интересов лиц, понесших имущественный ущерб от преступления. Х., 1984.

Надійшла до редколегії 16.05.2000